

Oskar Szczygiel

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej
Akademii Nauk, Warszawa, Polska

Dominika

Zwęglińska-Gatecka

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej
Akademii Nauk, Warszawa, Polska

W obliczu wojny w Ukrainie – subiektywna perspektywa beneficjentów pomocy społecznej

Facing the War in Ukraine: The Subjective Perspective
of Social Assistance Beneficiaries

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu koncentrujemy się na beneficjentach pomocy społecznej i ich reakcjach na sytuację zagrożenia i niepewności wywołaną wybuchem wojny w Ukrainie oraz przybyciem uchodźców wojennych do Polski. W analizie wykorzystano wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie 1057 beneficjentów pomocy społecznej w województwie mazowieckim. Najwięcej respondentów przewiduje, że na skutek wojny w Ukrainie zwiększy się poziom ubóstwa gospodarstw domowych, pogorszy się sytuacja gospodarcza w Polsce, a także ich własna sytuacja finansowa. Beneficjenci spodziewają się spadku dochodów budżetu państwa, a także dochodów swoich gospodarstw domowych. Nasze analizy, choć stanowią fragmentaryczny obraz rzeczywistości beneficjentów pomocy społecznej w województwie mazowieckim, ukazują, że to właśnie w liczonym napływie uchodźców z Ukrainy beneficjenci pomocy społecznej widzą największe zagrożenie dla sytuacji materialnej zarówno w kraju, jak i poszczególnych jednostek. Może to rodzić napięcia na linii Polacy–Ukraińcy, dlatego tym ważniejsze powinny być rekomendacje ukierunkowane na przeciwdziałanie dyskryminacji i szerzeniu się antyuchodźczych postaw i narracji w polskim społeczeństwie.

Abstract

In this study, we focus on the perspectives of social assistance beneficiaries and their reactions to the uncertainties arising from the war in Ukraine and the influx of war refugees in Poland. Our analysis is based on survey data collected from a representative sample of 1,057 social assistance beneficiaries in Poland's central Mazowieckie region. Most respondents anticipate an increase in household poverty levels, a deterioration of Poland's economic situation, and a decline in their own financial well-being due to the war in Ukraine. Expectations include a decrease in government revenue and a drop in household incomes. While our analyses offer a partial glimpse into the reality of social assistance beneficiaries in the Mazowieckie region, they underscore concerns about the potential impact of the refugee influx on both individual and national economic conditions. Addressing these concerns is crucial to prevent tensions between Poles and Ukrainians, highlighting the importance of recommendations to counteract discrimination and anti-refugee attitudes in the host society.

Słowa kluczowe:

wojna w Ukrainie, beneficjenci pomocy społecznej, odporność beneficjentów pomocy społecznej

Kody klasyfikacji JEL:

I30, Z10, Z18

Historia artykułu:

nadestany: 6 lipca 2023 r.

poprawiony: 27 października 2023 r.

zaakceptowany: 8 listopada 2023 r.

Keywords:

war in Ukraine, social assistance beneficiaries, resilience of social assistance beneficiaries

JEL classification codes:

I30, Z10, Z18

Article history:

submitted: July 6, 2023

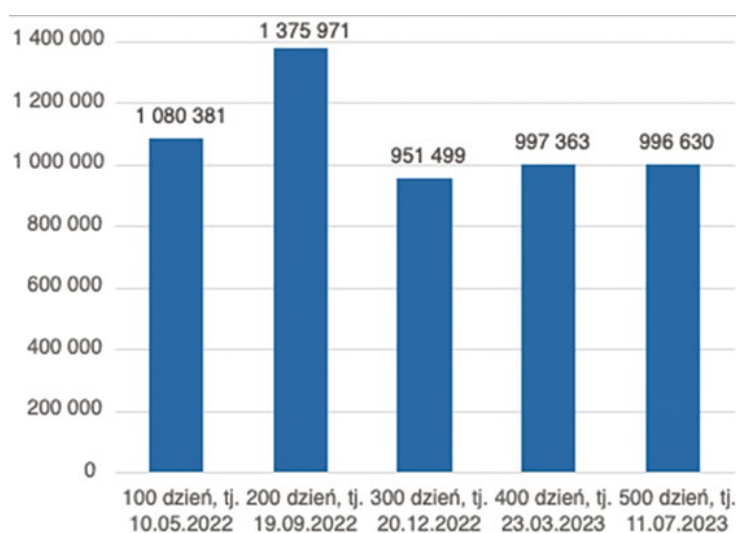
revised: October 27, 2023

accepted: November 8, 2023

Wprowadzenie

Dla polskiego społeczeństwa i gospodarki wojna wywołana rosyjską agresją na Ukrainę oraz jej następstwa, w tym ogromny napływ obywateli tego kraju, są wyzwaniem na wielu polach. Szczególnie interesuje nas to, co w tym kontekście dzieje się w systemie pomocy społecznej. Ośrodki pomocy społecznej można zaliczyć do tych jednostek, które w znacznej mierze przyjęły funkcję moderatorów pomocy i integracji. Prawo do różnego rodzaju świadczeń przyznano uchodźcom w specustawie [Ustawa, 2022]¹. Wprowadzenie ustawodawstwa wspierającego Ukraińców (w tym związanego z systemem pomocy społecznej) jest przejawem humanitaryzmu, ale stanowi też wyzwanie dla polskiego systemu polityki społecznej. Niewielkie doświadczenia w zakresie pomocy uchodźcom były swoistym utrudnieniem w funkcjonowaniu tego systemu, który jeszcze przed wybuchem wojny był w Polsce postrzegany jako problematyczny, kontrowersyjny lub wymagający reformy (zob. [Duszczyk, Kaczmarczyk, 2002]). Można zatem oczekiwać, że zmiany te stały się katalizatorem napięć społecznych dotyczących wojny, kryzysu uchodźczego i samej społeczności ukraińskiej.

Wykres 1. Liczba uchodźców Polsce w latach 2022 i 2023

Źródło: opracowanie własne za [Halamska, 2023].

Wzrost liczby uchodźców w kolejnych miesiącach 2022 i 2023 r. (zob. wykres 1) nie jest jednoznaczny ze wzrostem liczby osób korzystających z systemu polityki społecznej. Wynikało to m.in. z faktu, że działania pomocowe prowadziły głównie osoby prywatne i organizacje pozarządowe. W odpowiedzi na pierwszą falę napływu migrantów z Ukrainy pomoc organizowano przede wszystkim na terenie dużych miast (głównie Warszawy, przez którą od rozpoczęcia wojny przejechał ponad 1 mln uchodźców z Ukrainy, a według danych **Unii Metropolii Polskich [2022]** 13% mieszkańców miasta stanowili Ukraińcy; stan na kwiecień 2022 r.). Tworzono ośrodki recepcyjne, punkty informacyjne i miejsca, w których można było otrzymać żywność, opiekę medyczną i wsparcie psychologiczne, a także dopełnić niezbędnych administracyjno-prawnych formalności, związanych np. z nadaniem numeru w rejestrze PESEL, uzyskaniem zakwaterowania, edukacją, dalszą relokacją, a także pomocą społeczną. Intensyfikacja działań organizacji pozarządowych oraz społeczności lokalnych i wolontariuszy wokół pierwszych punktów pobytowych skutkowałą stopniowym rozładowaniem tych napięć. W województwie mazowieckim, które szczególnie nas interesuje, kolejne wyzwania pojawiły się w fazie integracyjnej

¹ Wyszczególniono tam świadczenia rodzinne, świadczenia opiekuńcze, świadczenia rodzinnego kapitału opiekuńczego oraz dofinansowanie do obniżenia opłaty za pobyt dziecka w żłobku. Wskazano także, że na podstawie złożonego oświadczenia o sytuacji osobistej/rodzinnej, dochodowej i majątkowej mogą być przyznawane świadczenia pomocy społecznej. W ustawie przyznano także dwa specjalne świadczenia utworzone w związku z działaniami pomocowymi dla uchodźców wojennych (na podstawie art. 13 i 31 ww. ustawy).

(nazywanej także fazą normalizacji): tutejsze jednostki publiczne musiały zaadaptować się do rzeczywistości wykreowanej przez wojnę, niejako utorować drogę do prowadzenia dalszych działań pomocowych i integracyjnych (także na terenach oddalonych od centrum województwa, np. na obszarach wiejskich).

Mimo że społeczna akceptacja przyjmowania i wspierania uchodźców z Ukrainy była duża, wraz z upływem czasu malała. Już w początkowych miesiącach wojny przewidywano, że może wzrosnąć ryzyko napięć społecznych wywołanych pogorszeniem jakości dostępu wszystkich obywateli do usług publicznych [Bendyk, Buras, 2022]. Ryzyko to było tym wyższe, im więcej uchodźców napłynęło do danego miejsca. Niejako w odpowiedzi na to pojawiły się liczne fake newsy, które podważały potrzeby przebywających w Polsce obywateli Ukrainy².

Sadura i Sierakowski [2022] w swoim raporcie omówili aktualną sytuację polityczną uchodźców w Polsce oraz scharakteryzowali stosunek do nich i konsekwencje ich pojawienia się. Oparli się na wynikach wywiadów (indywidualnych i fokusowych) przeprowadzonych w czerwcu 2022 r. z Polakami. Badani zostali podzieleni na osiem grup w zależności od przynależności do segmentu struktury społecznej (klasy średniej lub klasy ludowej), płci oraz wieku. Okazuje się, że we wszystkich grupach społecznych, wiekowych, w dużych i małych miastach i bez podziału na płeć dominują negatywne uczucia wobec uchodźców z Ukrainy. Autorzy raportu wskazują, że niechęć do tych osób nie jest efektem ksenofobii, lecz wynika z faktu, że państwo nie działa tak, jak powinno. Wśród powodów swoich negatywnych uczuć badani wymieniali m.in.: pierwszeństwo w dostępie do usług medycznych, objęcie uchodźców programami społecznymi czy nadanie im numerów PESEL. Sadura i Sierakowski wskazują, że Ukraińcy stali się ofiarami niezadowolenia z pogarszającej się sytuacji ekonomicznej, a przeciwko uchodźcom zadziałał ten sam mechanizm, który wcześniej nastawiał wrogo Polaków przeciwko innym Polakom. Zwracają też uwagę na konieczność podjęcia działań ukierunkowanych na przywrócenie poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie. To ważna konstatacja, jeśli weźmiemy pod uwagę wyniki analiz CBOS [2022], w których wskazano, że poczucie zagrożenia wojną podziela ok. trzy czwarte Polaków.

Rozważania te stanowią impuls do przyjrzenia się temu, jak pojawienie się uchodźców oraz następstwa ich przebywania w Polsce są odbierane przez Polaków. Skoncentrujemy się na beneficjentach pomocy społecznej, w których przypadku ta nowa sytuacja może mieć istotny wpływ na ich ogólne spojrzenie na życie, przyszłość i poczucie zagrożenia. Środowiska wrażliwe – potrzebujące wsparcia, o niskich zasobach – są bowiem narażone na zaniżoną samoocenę i poczucie dyskryminacji [Bertrand, Duflo, 2017], a to z kolei sprawia, że stają się podatne na manipulację i nieprawdziwe/niesprawdzone informacje.

W analizie wykorzystano wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie 1057 beneficjentów pomocy społecznej w województwie mazowieckim. Analizy porównawcze przeprowadzono pomiędzy dwoma regionami województwa – regionem warszawskim stołecznym (RWS; o centralnym charakterze i dużej koncentracji uchodźców ukraińskich) oraz regionem mazowieckim regionalnym (RMR; o charakterze peryferyjnym), co pozwala w sposób pełniejszy zrozumieć, w jaki sposób sytuacja kryzysowa i obecność uchodźców wpływa na jednostki w obrębie tego samego województwa. Wyniki badania mogą zidentyfikować specyficzne wyzwania, z jakimi borykają się beneficjenci pomocy społecznej w centralnych i peryferyjnych regionach województwa mazowieckiego, a to przyczynia się do identyfikacji wpływu wojny w Ukrainie na populację wrażliwą.

Przegląd literatury

W niniejszym opracowaniu koncentrujemy się na beneficjentach pomocy społecznej i ich reakcjach na sytuację zagrożenia i niepewności wywołaną wybuchem wojny w Ukrainie oraz przybyciem uchodźców do Polski. Zakładamy, że ich reakcje mogą być zróżnicowane i zależeć od indywidualnych okoliczności oraz doświadczeń (takich jak sytuacja osobista, poziom otrzymywanego wsparcia, czynniki kulturowe). Beneficjenci mogą odczuwać strach i niepokój o swoją przyszłość, zwłaszcza jeśli pomoc społeczna w dużym stopniu odpowiada za zaspokojenie ich podstawowych potrzeb (zob. [Krzysińska-Żach, 2006]). Mogą obawiać się utraty świad-

² <https://cyberdefence24.pl/social-media/coraz-wiecej-wpisow-dezinformacyjnych-zniechecajacych-do-ukraincow> (dostęp: 15.05.2023).

czeń lub braku dostępu do niezbędnych usług. Opierając się na ustaleniach **Sierakowskiego i Sadury [2022]**, zakładamy również, że beneficjenci mogą odczuwać złość i frustrację oraz obwiniać rząd lub inne instytucje za swoją sytuację. Wśród innych możliwych reakcji można wyróżnić bezradność i poczucie beznadziei, wynikające z faktu, że źródło zagrożenia jest poza ich kontrolą, co prowadzi do przekonania, że nie są w stanie zmienić swojej sytuacji. Jednocześnie można jednak wśród beneficjentów zaobserwować poczucie sprawczości, ponieważ mogą szukać nowych sieci wsparcia i znajdować nowe sposoby radzenia sobie z wyzwaniami, przed którymi stoją (por. **[Skowrońska, 2014]**).

W literaturze brakuje konkretnych ram teoretycznych, które koncentrowałyby się wyłącznie na reakcjach beneficjentów pomocy społecznej na sytuacje kryzysowe. Temat ten należy do dziedziny „gorącej socjologii” czy „gorącej ekonomii”, które koncentrują się na badaniu nagłych, nietypowych zjawisk zachodzących tu i teraz, często w sytuacji kryzysowej. Badacze sięgają więc po terminy, które pozwalają je wyjaśnić – odwołują się do pojęć opisujących niepewność, kryzysy czy reakcje na nie. Podkreślają, że w warunkach dynamicznych przemian dochodzi do zachwiania stabilności ładu społecznego, przyjętego systemu wartości, poczucia bezpieczeństwa i pewności. Odwołują się do teorii klasycznych, takich jak teoria systemów społecznych, która wskazuje na powiązania i współzależności w systemach społecznych **[Parsons, 2009]**. **Knippenberg i Hoddinott [2019]** twierdzą, że można ją wykorzystać do analizy podatności i odporności beneficjentów pomocy społecznej poprzez badanie interakcji między jednostkami, rodzinami, społecznościami oraz działań podejmowanych przez podmioty pomocy społecznej. Jej założenia dotyczą tego – co jest dla nas ważne – że elementy jednej części systemu mogą wpływać na inne. W naszym przypadku elementem, który może wpłynąć na inne, jest pojawienie się osób potrzebujących wsparcia, tj. uchodźców z Ukrainy.

W wyniku kryzysów, niestabilnej sytuacji politycznej i społeczno-ekonomicznej w wielu krajach (a ostatnio w związku z wybuchem pandemii) pojawiły się prace, których autorzy omawiają reakcje, odporność i/lub bezbronność beneficjentów pomocy społecznej lub osób uczestniczących w programach pomocowych. Przedmiot analizy stanowi np. to, jak rodziny żyjące w skrajnym ubóstwie reagują na zmiany w programach pomocy społecznej, oraz wyzwania, jakie stoją przed nimi w utrzymaniu odporności w obliczu niestabilnej sytuacji ekonomicznej (por. np. **[Edin, Shaefer, 2015; Edin, Tach, 2013; Saraceno, 2002; Piven, Cloward, 1971]**). Opisano również znaczenie odporności wśród osób otrzymujących świadczenia społeczne dla przerwania cyklu ubóstwa **[Knippenberg, Hoddinott, 2019; Piątek, 2004; Rank, 2004]**. To właśnie odporność i wrażliwość beneficjentów pomocy społecznej często pojawiają się w tych pracach jako ważne pojęcia.

Pojęcie odporności jest szerokie. Jego podstawowe rozumienie odnosi się do zdolności skutecznego przystosowania się do zewnętrznych wstrząsów i przetrwania. Obejmuje jednak również zdolności adaptacyjne, które pozwalają na rozwój i pokonywanie zagrożeń oraz barier. Odporność może być zatem kluczowa dla beneficjentów pomocy społecznej, ponieważ może decydować o ich zdolności do radzenia sobie z wyzwaniami, dostosowywania się do trudnych okoliczności i poprawy dobrostanu **[Knippenberg, Hoddinott, 2019; Williams i in., 2022]**. Istnieją badania, w których przeanalizowano cechy beneficjentów pomocy społecznej świadczące o ich relatywnie niższej odporności (zob. **[Williams, Baker, 2022; Bowen i in., 2020]**). Należy do nich niestabilność ekonomiczna, ponieważ pomoc społeczna jest często udzielana osobom i rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji finansowej lub niezdolnym do zaspokojenia podstawowych potrzeb, co czyni je bardziej narażonymi na ubóstwo, brak bezpieczeństwa żywnościowego i bezdomność. Ograniczenia finansowe mogą wpływać na mobilność beneficjentów, zmniejszając szanse na ich przemieszczanie się do obszarów, które dają lepsze możliwości (takie jak dostęp do edukacji i zatrudnienia **[Knippenberg, Hoddinott, 2019]**). Badacze zauważają również, że beneficjenci pomocy społecznej mogą mieć ograniczony dostęp do podstawowych zasobów, takich jak opieka zdrowotna, edukacja czy zatrudnienie, co zwiększa ich podatność na zagrożenia i utrudnia poprawę ich sytuacji. Oczywiście jest zależność od wsparcia zewnętrznego, ponieważ beneficjenci polegają na pomocy zewnętrznej w celu zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb, a to naraża ich na zmiany polityczne lub finansowe (na poziomie zarówno lokalnym, jak i krajowym) **[Bastagli, 2009]**. Podatność na zagrożenia, która może przejawiać się odpornością lub jej brakiem, nie jest nieodłącznym aspektem bycia beneficjentem pomocy społecznej, ale odzwierciedla uwarunkowania i wyzwania, przed którymi

te osoby stają ze względu na swoją sytuację społeczno-ekonomiczną. Kryzys nie dotyka wszystkich ludzi w ten sam sposób. **Kalinowski [2009]** zwrócił uwagę, że nawet jedna piąta ludności o najniższych dochodach nie otrzymuje proporcjonalnego udziału we wzroście gospodarczym i najbardziej cierpi podczas spadku realnych dochodów. Wśród tych, którzy mogą ponieść większe straty, są przede wszystkim osoby najgorzej wykształcone, biernie zawodowo, bezrobotni, młodzież oraz osoby z rodzin dysfunkcyjnych, czyli grupy najbardziej narażone na wykluczenie społeczne.

Charakterystyka badania

Naszym celem jest rozpoznanie odczuć beneficjentów pomocy społecznej wobec swojej przyszłości, a także postrzegania sytuacji społecznej w związku z wybuchem wojny w Ukrainie. Przeprowadzone analizy mogą być traktowane jako uzupełnienie badań ogólnopolskich prowadzonych na próbach obejmujących ogół społeczeństwa, a także badań poświęconych różnym aspektom obecności uchodźców w Polsce (zob. m.in. [**Fuszara, 2022; Jarosz, Klaus, 2022; Sadura, Sierakowski, 2022; Wojdat, Cywiński, 2022**]). Wyniki analizy pozwolą określić postrzeganie wojny, która może być traktowana jako ważny czynnik kształtujący rzeczywistość – choćby w kontekście niepewności czy poczucia zagrożenia. Na skomplikowaną, niespotykaną sytuację, którą wywołały wojna i napływ uchodźców do Polski, nakłada się spowolnienie gospodarcze spowodowane m.in. przez wzrost cen surowców i wysoką inflację. Należy mieć na uwadze także wydarzenia lat ubiegłych: 2020 r. to czas światowej pandemii COVID-19, 2021 r. to w polskiej i światowej gospodarce stopniowe wychodzenie z tego stanu³. Z pewnością doświadczenia te wpływają na postrzeganie przez beneficjentów przyszłości, a ich wpływ w tego typu analizach trudno wyizolować.

Dane, którymi dysponujemy, umożliwiły nam opis postrzegania przyszłości przez beneficjentów pomocy społecznej w określonym momencie – badania prowadzone były kilka miesięcy po wybuchu wojny, już po fazie największego kryzysu humanitarnego, wtedy, gdy sytuacja w Polsce wydawała się stabilizować. Wyniki naszych analiz należy zatem traktować jak fotografię sytuacji interesującej nas grupy w określonym czasie. Takie podejście powoduje, że budowanie prostych uogólnień jest ograniczone, a jednocześnie pozwala na formułowanie wniosków odnoszących się do konkretnej grupy osób. Postanowiliśmy skoncentrować się na beneficjentach pomocy społecznej i ich stosunku do pomocy uchodźcom w złożonej sytuacji geopolitycznej i gospodarczej. Chcieliśmy dowiedzieć się, czy osoby, które często podlegają etykietowaniu, same nadają etykiety innym potrzebującym osobom, czy w wykorzystaniu na pomoc uchodźcom zasobów instytucjonalnych (przede wszystkim ośrodków pomocy społecznej) widzą zagrożenia dla swojej sytuacji i dostępu do systemowego wsparcia. W celu dostrzeżenia różnic badaniem objęto zarówno obszary peryferyjne (o relatywnie wysokim odsetku osób otrzymujących pomoc społeczną), jak i aglomeracyjne (które w literaturze są opisywane jako te, na których możliwy jest wysoki poziom życia, ale też na których występują znaczące nierówności społeczne). Subiektywne postrzeganie sytuacji⁴ badanych subpopulacji pozwoli na poszerzenie obrazu obaw przed konfliktem zbrojnym i jego skutkami o perspektywę osób wrażliwszych, bardziej podatnych na negatywne skutki. Nasze analizy mają charakter eksploracyjny.

Prezentowane w artykule wyniki są efektem projektu „Przeprowadzenie badania przyczyny ubóstwa w województwie mazowieckim na podstawie przygotowanego raportu metodologicznego oraz opracowanie Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026” (nr projektu 3/MCPS/05/2022/B/BS). Stanowią one część szerszego zagadnienia opisanego w dokumencie

³ **Chaczko i Paprota [2020: 38]** wskazują, że okres (po)epidemiczny może być najtrudniejszym doświadczeniem dla tej instytucji (tj. jednostek pomocy społecznej [przyp. DZG, OS]) od 1990 r., wydarzeniem porównywalnym z kryzysem ekonomiczno-społecznym lat transformacji systemowej.

⁴ Jak podaje **Kalinowski [2009]**, na ocenę stopnia realizacji potrzeb wpływają aspekty subiektywne – aspiracje i dążenia. Mimo że ich oddziaływanie może mieć dwojaki charakter, tj. wzmacniający i osłabiający ocenę, to zwykle wskazuje na niewystarczające zaspokojenie potrzeb. Dychotomia pomiędzy wskaźnikami obiektywnymi, popartymi wielkością dochodów, a sytuacją będącą efektem oczekiwań badanej grupy sprzyja poczuciu degradacji w ramach hierarchii społecznej.

„Diagnoza Programu przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026” [Kalinowski i in., 2022].

Próba obejmowała beneficjentów ośrodków pomocy społecznej. Ankietowanie grupy realizowano w okresie od czerwca do lipca 2022 r. Indywidualne wywiady kwestionariuszowe zostały przeprowadzone przy wykorzystaniu technik PAPI oraz CATI. Badania przeprowadzono we wszystkich powiatach województwa mazowieckiego na reprezentatywnej próbie 1057 osób – beneficjentów pomocy społecznej. Dobór próby miał charakter kwotowy, uwzględniono następujące zmienne różnicujące: typ miejscowości (miasto/wieś) i obszar zamieszkania (region). Respondenci pochodzili ze wszystkich powiatów województwa mazowieckiego⁵.

Tabela 1. Badana populacja

	RMR	RWS
Liczba mieszkańców	2 257 053	3 254 474
Liczba osób, którym przyznano decyzją świadczenie	62 950	52 094
Liczba ankietowanych beneficjentów (N)	647	410

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS i GUS.

Rysując charakterystykę województwa mazowieckiego, należy wskazać, że wskaźnik zagrożenia ubóstwem i/lub wykluczeniem społecznym wynosi wśród jego mieszkańców 17,9%, niższy jest wskaźnik zagrożenia ubóstwem – jego wartość wynosiła 15,5% (dane za 2022 r.). Wskaźniki te są zróżnicowane regionalnie. W RMR zagrożonych ubóstwem i/lub wykluczeniem jest niemal dwa razy tyle mieszkańców, analogicznie w przypadku samego zagrożenia ubóstwem. Najwięcej świadczeń w przeliczeniu na 1000 mieszkańców przyznano w miastach w RMR (31,97), a najmniej na obszarach wiejskich w RWS (8,91).

Formy otrzymywanej pomocy są zróżnicowane. Najczęstszą przyczyną przyznawania świadczeń w RMR jest ubóstwo, a w przypadku RWS długotrwała lub ciężka choroba. Wartości te różnią się w dużym stopniu między wsią a miastem, ze względu nie tylko na występujące tam potrzeby i preferencje, ale również na zagęszczenie obszarów wiejskich w RMR, który jest w większym stopniu dotknięty problemem bezrobocia. W RWS świadczenia z tytułu bezrobocia są przyznawane rzadziej od tych przyznawanych ze względu na niepełnosprawność. Ponadto skala udzielania tam pomocy z tytułu bezdomności jest większa – to problem dotyczący w głównej mierze miasta.

Większość badanej próby stanowiły kobiety. Najwięcej było ich na obszarach wiejskich RMR, gdzie stanowiły one trzech na czterech beneficjentów pomocy społecznej. Wśród badanych najmniej reprezentowaną grupą wiekową byli najmłodsi (do 34 lat) beneficjenci pomocy społecznej. Ich udział w analizowanych obszarach nie przekraczał 10%. Przedstawiciele starszych kohort wiekowych przeważali w RWS, zwłaszcza na wsi. Niemal połowa badanych z tego regionu ma ponad 65 lat. Analogicznie liczną grupą były osoby w wieku 55–65 lat – w tym wieku był co trzeci respondent. Wśród badanych beneficjentów przeważały jednoosobowe gospodarstwa domowe, co jest tendencją widoczną w całym kraju. W badanej grupie przeważały także gospodarstwa pracownicze – ich udział sięga 90% w miastach RMR i jest odpowiednio niższy w RWS. Wśród badanych beneficjentów pomocy społecznej najliczniejszą grupę stanowiły osoby najgorzej wykształcone. Dla możliwie pełnej charakterystyki respondentów uwzględniliśmy także cechy związane z ich stanem fizycznym: w RWS odsetek ankietowanych z niepełnosprawnościami i wymagających stałej opieki jest wyższy niż w RMR.

⁵ RWS składa się z 9 powiatów, do których wlicza się 70 gmin, z czego 15 to gminy miejskie, 19 gminy miejsko-wiejskie, a 36 to gminy wiejskie. Region obejmuje powierzchnię 6105 km² (17,2% powierzchni województwa mazowieckiego), zamieszkuje go 3248 tys. osób, co stanowi 58,9% wszystkich mieszkańców województwa. W ciągu 20 lat liczba mieszkańców regionu wzrosła o 507 tys. Wśród mieszkańców regionu stołecznego można odnotować nieznaczną przewagę liczebną kobiet. W 2021 r. udział kobiet w populacji regionu wynosił 52,9%. Liczba ludności w wieku produkcyjnym wynosiła 2017 tys., w tym 1022 tys. mężczyzn oraz 994 tys. kobiet, co stanowi spadek w stosunku do 2010 r. odpowiednio o 55 314 oraz 46 275. Dwóch na trzech mieszkańców regionu jest w wieku produkcyjnym i należy do grupy mobilnej (w wieku 18–44 lata). Średni wiek mieszkańca regionu stołecznego wynosi 40,8 lat.

Tabela 2. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanej populacji (w %)

	RMR	RWS
Płeć		
• kobieta	68,9	57,6
• mężczyzna	31,2	42,4
Grupa wiekowa		
• do 34 lat	13,5	6,6
• 35–44 lata	28,4	19,2
• 45–54 lata	22,1	17,3
• 55–64 lata	25,2	33,0
• 65 i więcej lat	10,8	24,1
Liczba osób w gospodarstwie domowym		
• jedna	34,0	50,7
• dwie	17,2	21,2
• trzy	13,9	13,0
• cztery i więcej	35,0	15,2
Typ gospodarstwa domowego		
• emeryckie	8,5	16,3
• pracownicze	92,1	83,7
Wykształcenie		
• podstawowe	29,3	32,5
• zawodowe	29,8	32,2
• średnie i policealne	37,4	28,0
• wyższe	3,1	6,6
Wymaga stałej opieki	10,5	16,2
Posiada orzeczenie o niepełnosprawności	36,0	56,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

Jak wskazują [Kalinowski i Łuczak \[2022\]](#), ubóstwo lub wykluczenie społeczne jest efektem nawarstwienia się kilku problemów, m.in. niskich dochodów, niskiego poziomu wykształcenia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, braku pracy, ograniczonej aktywności klientów pomocy społecznej, dysfunkcyjności rodzin, niskiego poziomu aspiracji życiowych, niekorzystnych doświadczeń z przeszłości.

Tabela 3. Sytuacja materialna beneficjentów (w %)

	RMR	RWS
Jakie jest Pana(i) główne źródło utrzymania?		
zasiłki, darowizny, alimenty, pomoc społeczna	63,9	60,2
emerytura	9,4	19,2
renta	4,4	8,2
praca najemna, dorywcza, „na czarno”, w rolnictwie, prace społeczne	22,7	12,6
Długość okresu otrzymywania pomocy:		
do 3 miesięcy	7,9	3,9
4–12 miesięcy	9,0	9,7
powyżej roku, ale mniej niż 2 lata	8,6	6,8
powyżej 2 lat	68,3	68,8
nie wiem	6,3	11,1
Pracuje	19,8	14,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

W badanej grupie beneficjentów istotnie przeważają źródła dochodów niebędące wynagrodzeniem za pracę. W głównej mierze badani utrzymują się z pomocy społecznej. Ta grupa beneficjentów wynosi ponad połowę badanej próby i koncentruje się przede wszystkim w miastach obydwu regionów. Zapewne w wyniku nawarstwiających się problemów i przyjmowanych postaw oraz orientacji życiowych blisko dwóch na trzech badanych to beneficjenci otrzymujący pomoc długotrwale, czyli dłużej niż 2 lata. Należy także zaznaczyć, że niemal 10% uczestniczących w badaniu miało trudności w oszacowaniu długości otrzymywania pomocy (najczęściej wynikające z długotrwałego i przerywanego okresu otrzymywania świadczeń).

Wyniki analizy

Percepcja przyszłej sytuacji życiowej

Kontekstem omawiania poglądów badanych osób na temat pojawienia się w Polsce uchodźców z Ukrainy jest ich opinia dotycząca własnej aktualnej sytuacji oraz przyszłości. Jeśli chodzi o pierwszy z analizowanych elementów – wskaźnikami są deklaracje dotyczące sytuacji materialnej, posiadania oszczędności oraz zadłużenia. Tylko mniej więcej jeden na dziesięciu badanych określa swoją obecną sytuację materialną jako dobrą. Odsetek ten jest nieco wyższy w RMR niż w RWS. Podobny był udział badanych deklarujących posiadanie oszczędności. Odpowiedzi te nie były zróżnicowane w dwóch analizowanych regionach województwa. Wśród badanych przeważały osoby niebędące dłużnikami. Mniej więcej jeden na trzech badanych wskazywał, że jest zadłużony – są to na ogół zaległości w opłatach za czynsz czy dostęp do mediów.

Tabela 4. Opis aktualnej sytuacji materialnej beneficjentów pomocy społecznej (w %)

	RMR	RWS
Ocena własnej sytuacji materialnej:		
• dobra	12,9	5,7
• zła	87,1	94,3
• ma oszczędności	7,1	7,3
• nie ma oszczędności	92,9	92,7
• jest zadłużony	29,7	34,1
• nie jest zadłużony	70,3	65,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

Poniżej prezentujemy kilka twierdzeń, które obrazują to, jak badani postrzegają możliwość zmiany sytuacji swojego gospodarstwa domowego, a także ogólnej sytuacji w kraju w ciągu najbliższego roku. Uwzględniliśmy zarówno te odpowiedzi badanych, które świadczą o zgodzie z danym twierdzeniem, jak i te wskazania badanych opisujące odrzucenie, pominęliśmy odpowiedzi niejednoznaczne („trudno powiedzieć”, „nie wiem”). Wyłaniający się z tych danych obraz przyszłości wydaje się niejednoznaczny. Respondenci w obydwu regionach nie przewidują polepszenia sytuacji swojej i swojego gospodarstwa domowego – odpowiedzi takiej udzielił co czwarty badany w obydwu regionach. Świadczyć to może o postrzeganiu własnej sytuacji jako stabilnej, a jednocześnie o niewielkim optymizmie wobec możliwości zmiany na lepsze. To z kolei może być związane z ograniczonymi szansami zatrudnienia, wysokimi kosztami życia oraz czynnikami psychologicznymi (takimi jak demotywacja beneficjentów). Z uwagi na to, że w całej badanej populacji znaczną mniejszość stanowili respondenci deklarujący posiadanie długów, nie zaskakują przewidywania badanych o wzroście zadłużenia – tego spodziewa się nie więcej niż jeden na pięciu respondentów. Około jeden na czterech badanych wskazuje, że straci stabilność finansową. Ci respondenci, którzy mają pracę, nie boją się jej utraty.

Uwagę zwraca jednak fakt, że ankietowani nie przewidują znacznej poprawy sytuacji swojego gospodarstwa domowego. Może to świadczyć o pogodzeniu ze swoim losem, postrzeganiu sytuacji jako stabilnej, ale i o pewnej apatii, bezwładności badanych. Odnotować należy także, że stosunek ankietowanych przewidujących, że pomoc otrzymywana z ośrodków pomocy społecznej pozwoli im wyjść z trudnej sytuacji życiowej, do tych, którzy nie przewidują tego, wynosi jeden do jednego. Być może dla wielu z nich oferowane przez ośrodki pomocy społecznej świadczenia są nieefektywne, ale zapewniają im stabilność – wskazuje na to fakt, że udział osób utrzymujących się ze świadczeń społecznych wynosi w badanej populacji dwie trzecie, a ok. 40% badanych nie spodziewa się utraty stabilności finansowej. Relatywnie niskie kwoty wsparcia mogą sprawiać natomiast, że beneficjenci mają trudności z realną poprawą swojej sytuacji materialnej.

Respondentów proszono także o sformułowanie opinii na temat kilku twierdzeń opisujących sytuację na poziomie kraju. W tym zakresie poglądy badanych były bardziej pesymistyczne. Większość ankietowanych wskazywała, że w przyszłości wzrośnie ubóstwo (takiego zdania jest mniej więcej dwie trzecie badanych),

zwiększy się poziom bezrobocia (uważa tak ok. połowa ankietowanych beneficjentów pomocy społecznej) oraz że ogólna sytuacja w Polsce pogorszy się (tego zdania jest więcej niż dwóch na trzech badanych). Relatywnie mniej pesymistyczne były deklaracje badanych zamieszkujących obszary wiejskie w RWS, natomiast bardziej – beneficjentów mieszkających w miastach i miasteczkach RMR. Można zatem przypuszczać, że bliskość metropolitalnego, zamożnego środowiska skutkuje pojawieniem się wśród badanych beneficjentów pewnym poczuciem bezpieczeństwa.

Tabela 5. Postrzeganie swojej sytuacji w ciągu przyszłego roku (w %)

	RMR		RWS	
	Zgoda	Odrzucenie	Zgoda	Odrzucenie
Moja sytuacja ulegnie poprawie	23,6	48,5	23,7	47,6
Wzrośnie moje zadłużenie	19,5	60,4	22,7	54,6
Stracę stabilność finansową	24,1	43,6	25,6	39,0
Stracę pracę (lub ktoś z mojego gospodarstwa domowego)	10,7	60,9	4,9	72,2
Wzrośnie ubóstwo rodzin	68,2	9,3	65,6	15,1
Sytuacja w Polsce pogorszy się	71,7	9,0	65,6	12,4
Wzrośnie bezrobocie w kraju	52,1	18,4	48,5	24,6
Pomoc uzyskiwana z ośrodka pomocy społecznej pozwoli mi wyjść z trudnej sytuacji życiowej	35,4	33,8	37,1	38,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

Deklaracje badanych wydają się mieć charakter dychotomiczny. Z jednej strony badani nie przewidują poprawy warunków życia swojego/swojej rodziny, a z drugiej strony nie spodziewają się utraty stabilności finansowej czy pracy. Ankietowani beneficjenci wydają się także mało optymistyczni, jeśli chodzi o sytuację w kraju. Może to wskazywać na odczuwany przez beneficjentów brak kontroli nad czynnikami, które wpłyną na ich sytuację materialną w przyszłości. Mogą być przekonani, że nawet jeśli obecnie sytuacja jest stabilna, to nadchodzące na rynku pracy i w gospodarce zmiany mogą mieć na nich wpływ. Może to być także przejaw – wspomnianego już – sceptycyzmu wobec skuteczności polityki społecznej, zmian i reform gospodarczych, co może sprawić, że badani nie widzą perspektyw na poprawę ogólnej sytuacji w kraju.

Te niepoddające się prostej interpretacji oceny ankietowanych zestawiono ze wskazaniem odnoszącymi się do ich sytuacji w poprzednim roku oraz z oceną wpływu działań państwa na poprawę sytuacji ich gospodarstwa domowego. Okazuje się, że gros badanych (ok. 60% w obydwu regionach) postrzega swoją obecną (2022) sytuację jako gorszą w stosunku do poprzedniego roku (2021), jeden na czterech nie odnotowuje zmian, a tylko mniej więcej jeden na dziesięciu zauważa poprawę. Może to tłumaczyć fakt, że nie częściej niż jeden na czterech ankietowanych przewiduje, że jego sytuacja w przyszłości ulegnie poprawie. Jeśli chodzi o drugi ze wskazanych elementów – ocena działania państwa, równa liczba osób wyraża przekonanie, że interwencje państwa mogą wpłynąć na poprawę ich sytuacji finansowej oraz że działania państwa nie mają wpływu na stan ich gospodarstwa domowego.

Tabela 6. Postrzeganie własnej sytuacji i ocena działań państwa (w%)

	RMR	RWS
Ocena sytuacji w porównaniu z poprzednim rokiem:		
• lepsza	8,6	12,6
• taka sama	25,6	28,1
• gorsza	65,8	59,3
Ocena działań państwa mających poprawić sytuację gospodarstwa domowego:		
• dobre	34,8	29,5
• ani dobre, ani złe	33,2	37,3
• złe	32,0	33,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

Beneficjenci pomocy społecznej a napływ uchodźców

Zasadniczym elementem niniejszej analizy była próba uchwycenia tego, jak niedługo po rozpoczęciu wojny beneficjenci pomocy społecznej postrzegali pojawienie się w Polsce uchodźców z Ukrainy. Największy odsetek respondentów zgodził się z dwoma twierdzeniami. Pierwsze z nich dotyczyło tego, że skutkiem wojny i exodusu obywateli Ukrainy do Polski będzie zwiększenie poziomu ubóstwa gospodarstw domowych. Drugie twierdzenie (z nim badani zgodzili się najliczniej) odnosiło się do przewidywania, że ogólna sytuacja gospodarcza w Polsce ulegnie pogorszeniu. Wiązą się one z już omówionymi ogólnymi poglądami badanych, że w kraju w przyszłości zwiększy się poziom ubóstwa i bezrobocia, a ogólna sytuacja ulegnie pogorszeniu. Kolejne wskazania były zróżnicowane ze względu na lokalizację badanych beneficjentów. W miastach RMR dwóch na trzech respondentów wskazywało, że pogorszy się ich sytuacja finansowa, natomiast beneficjenci z obszarów wiejskich tego regionu wskazywali na to, że w Polsce zwiększy się poziom bezrobocia. W RWS nieco ponad połowa badanych beneficjentów była zaniepokojona zmniejszeniem poziomu bezpieczeństwa w kraju. Jest to powiązane ze wskazaniami beneficjentów (szczególnie tych z obszarów wiejskich RWS), że w Polsce wzrośnie poziom przestępczości.

Tabela 7. Wyniki badań postrzegania skutków wojny w Ukrainie przez beneficjentów ośrodków pomocy społecznej (w %)

	RMR		RWS	
	aprobata	odrzućenie	aprobata	odrzućenie
Zwiększy się poziom ubóstwa gospodarstw domowych	67,5	15,3	63,9	14,4
Zmniejszy się poziom bezpieczeństwa w Polsce	53,6	25,0	52,7	23,9
Zwiększy się poziom bezrobocia w Polsce	56,9	22,6	52,9	24,6
Sytuacja gospodarcza w Polsce pogorszy się	68,8	13,3	63,9	14,6
Moja sytuacja finansowa pogorszy się	46,7	28,1	42,4	27,8
Pogorszy się moja sytuacja zawodowa	25,2	47,4	20,0	52,9
Zmniejszy się poziom świadczeń socjalnych/rodzinych	44,5	28,1	43,2	24,6
Zmniejszą się możliwości korzystania ze świadczeń zdrowotnych	47,1	25,2	43,2	27,1
Zwiększy się poziom przestępczości	52,2	21,0	48,5	23,4
Zwiększy się poziom zagrożenia epidemiologicznego	49,0	22,7	49,5	22,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MCPS.

Znaczna część badanych – ok. połowy respondentów w RMR oraz dwóch na pięciu w RWS – przewiduje, że zmniejszy się poziom świadczeń socjalnych i rodzinnych oraz że zmniejszą się możliwości korzystania ze świadczeń zdrowotnych. Warto odnotować także pokłosie niedawnej pandemii – badani beneficjenci dość licznie wskazywali także, że pojawienie się uchodźców z Ukrainy (być może ze względu na to, że poziom wyszczepienia populacji w tym kraju był niższy niż w Polsce i jest także jednym z najniższych w Europie⁶) spowoduje, że zwiększy się poziom zagrożenia epidemiologicznego.

Stwierdzenie, z którym zgodził się najmniejszy odsetek badanych, dotyczyło tego, że na skutek wojny i pojawienia się uchodźców pogorszy się ich sytuacja zawodowa. Jest to do pewnego stopnia dość oczywiste z uwagi na fakt, że we wszystkich badanych lokalizacjach mniej niż jedna piąta respondentów deklaruje, że ma pracę. Zatem brak aktywności beneficjentów pomocy społecznej na rynku pracy może powodować to, że Ukraińcy nie są dla nich konkurencją. We wszystkich analizowanych tu przypadkach odsetek badanych zgadzających się z twierdzeniem o pogorszeniu sytuacji zawodowej nieznacznie przewyższał odsetek tych deklarujących posiadanie zatrudnienia. O tym, że Ukraińcy nie są zagrożeniem na rynku pracy, świadczy także już sam odsetek respondentów, którzy zgodzili się z tym twierdzeniem – była to nie częściej niż jedna na cztery osoby we wszystkich jednostkach referencyjnych.

⁶ <https://www.termia.pl/mz/Niska-wyszczepialnosc-Ukrainy-czy-jest-sie-czego-obawiac-46240.html> (dostęp: 15.05.2023).

Wskazany w powyższej tabeli względnie jednorodny układ wyników nie różnicuje znacząco odpowiedzi respondentów zamieszkujących RMR i RWS oraz tych mieszkających w miastach i na obszarach wiejskich.

Zakończenie

Celem artykułu był opis postrzegania swojej sytuacji społecznej i materialnej przez beneficjentów pomocy społecznej w kontekście wybuchu wojny w Ukrainie. Osoby korzystające z systemu pomocy społecznej są opisywane jako podatne na niepewność/kryzys. Wielu z nich przypisuje się także niewystarczające zdolności lub środki do redukcji potencjalnych negatywnych konsekwencji ryzyka. Skoncentrowaliśmy się na beneficjentach pomocy społecznej w województwie mazowieckim. Wynikało to z faktu, że dysponowaliśmy danymi opisującymi sytuację w tym województwie, co było pokłosiem realizowanego projektu. Mazowsze naszą uwagę przykuło także dlatego, że w pierwszych miesiącach wojny w Ukrainie to tu (szczególnie w Warszawie) napływ uchodźców był największy.

Po pierwsze, scharakteryzowaliśmy grupę badanych beneficjentów pomocy społecznej. Osią zróżnicowania było dla nas miejsce zamieszkania – w RWS lub RMR. W tym podziale dokonywaliśmy analiz profilu społeczno-demograficznego beneficjentów pomocy społecznej w województwie. Wśród badanych przeważają kobiety, osoby w wieku produkcyjnym, samodzielnie gospodarujące, bezdzietne, znaczna ich część ma orzeczenie o niepełnosprawności. Cechy te w literaturze przedmiotu określane są jako te, które sprzyjają wykluczeniu społecznemu i zagrożeniu ubóstwem.

Po drugie, podjęto próbę rozpoznania opinii beneficjentów pomocy społecznej na temat przyszłości, którą naznacza konsekwencje wojny w Ukrainie i napływu ukraińskiej ludności do Polski. Okazuje się, że badani beneficjenci pomocy społecznej są dość ostrożni w postrzeganiu przyszłości swojego gospodarstwa domowego, tj. nie przewidują znaczących zmian i pogorszenia się kondycji gospodarstwa domowego, ale jednocześnie są pesymistyczni względem sytuacji w kraju.

Inne były opinie badanych beneficjentów pomocy społecznej wobec napływu obywateli Ukrainy do kraju i postrzeganie konsekwencji tego zjawiska. Najwięcej respondentów przewiduje, że na skutek tych wydarzeń zwiększy się poziom ubóstwa gospodarstw domowych, pogorszy się sytuacja gospodarcza w Polsce, a także ich własna sytuacja finansowa. Beneficjenci spodziewają się spadku dochodów budżetu państwa, a także dochodów ich gospodarstw domowych. Koncentrując się na dochodach państwa, można wskazać, że respondenci są świadomi tego, że to państwo (dokładnie samorządy) ponosi większość kosztów transferów pomocowych, co może rodzić zagrożenie związane z płynnością finansową ośrodków pomocy społecznej. Może to być związane z tym, że pomoc społeczna w Polsce w dużej mierze jest ukierunkowana na wypłacanie świadczeń pieniężnych, a więc stanowi część systemu zabezpieczenia społecznego, pełniąc w nim głównie funkcję kompensacyjno-protekcijną [Chaczkowski, Paprota, 2020; Kaźmierczak, 2014]. Ten fakt wskazuje też marginalizację funkcji związanej z aktywizowaniem i mobilizowaniem beneficjentów pomocy społecznej.

Najmniej liczne były wskazania, w których ankietowani wyrażali obawę przed pogorszeniem sytuacji na rynku pracy – przed tym, że w Polsce wzrośnie poziom bezrobocia i że oni sami mogą utracić pracę. Obywatele Ukrainy nie są zatem traktowani jako potencjalna konkurencja na rynku pracy. Odpowiedzi badanych nie różnicowało silnie miejsce zamieszkania badanych. Przykładem jest tu porównanie odpowiedzi badanych z RWS i RMR – w pierwszym udział uchodźców jest zapewne wyższy niż w drugim, a jednak bliska obecność i bezpośrednia znajomość uchodźców zasadniczo nie wpływa na niepokoje dotyczące przyszłości.

Podsumowując: nasze analizy – choć stanowią fragmentaryczny obraz rzeczywistości beneficjentów pomocy społecznej w województwie mazowieckim – ukazują, że to właśnie w oddziaływaniu licznego napływu uchodźców z Ukrainy na sytuację materialną zarówno kraju, jak i jednostek widzą oni największe zagrożenie. Może to rodzić napięcia na linii Polacy–Ukraińcy, dlatego tym ważniejsze powinny być rekomendacje ukierunkowane na przeciwdziałanie dyskryminacji i szerzeniu się antyuchodźczych postaw i narracji w społeczeństwie polskim (por. [Jarosz, Klaus, 2022], zob. także [Baszczak, Wincewicz, Zyzik, 2023]).

Bibliografia

- Bastagli F. [2009], *From Social Safety Net to Social Policy? The Role of Conditional Cash Transfers in Welfare State Development in Latin America*, IPEA-UNDP Working Paper No. 60.
- Baszczak Ł., Wincewicz A., Zyzik R. [2023], *Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa.
- Bendyk E., Buras P. [2022], *Polska wobec wojny, Polska w świecie po wojnie. Zadania na nowy czas*, Fundacja im. Batorego, Warszawa, https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/E.Bendyk.P.Buras_Polska.wobec_.wojny_.Polska.w.swiecie.po_.wojnie.pdf (dostęp: 10.06.2023).
- Bertrand M., Duflo E. [2017], Field Experiments on Discrimination, *Handbook of Economic Field Experiments*, 1: 309–393.
- Bowen T., del Ninno C., Andrews C., Coll-Black S., Gentilini U., Johnson K., Kawasoe Y., Kryeziu A., Maher B., Williams A. [2020], *Adaptive Social Protection: Building Resilience to Shocks*, World Bank, Washington, <http://hdl.handle.net/10986/33785> (dostęp: 10.06.2023).
- CBOS [2022], *Polacy wobec uchodźców z Ukrainy. Komunikat 62/2022*, Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa.
- Chaczko K., Paprota N. [2020], Powrót do przeszłości? Pomoc społeczna w obliczu epidemii koronawirusa: analiza wstępna, *Praca Socjalna*, 2 (35): 37–53.
- Duszczyk M., Kaczmarczyk P. [2022], *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, CMR Spotlight, 4 (39), <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022-PL.pdf> (dostęp: 10.06.2023).
- Edin K., Shafer H. [2015], Understanding the Dynamics of \$ 2-a-Day Poverty in the United States, *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 1 (1): 120–138.
- Edin K., Tach L. [2013], The Compositional and Institutional Sources of Union Dissolution for Married and Unmarried Parents in the United States, *Demography*, 50 (5): 1789–1818.
- Fuszara M. (red.) [2022], *Masowa pomoc w masowej ucieczce. Społeczeństwo polskie wobec migracji wojennej z Ukrainy*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- GUS [2021], *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Halamska M. (red.) [2023], *Wiejskie i malomiasteczkowe społeczności lokalne wobec ukraińskich uchodźców wojennych. Raport z badań*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Jarosz S., Klaus W. [2022], *Polska szkoła pomagania. Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce w 2022 roku*, Konsorcjum Migracyjne, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Centrum Badań Migracyjnych, Warszawa.
- Kalinowski S. [2009], Rozważania nad ekonomią społeczną, *Praca Socjalna*, 4/09: 18–29.
- Kalinowski S., Łuczak A. [2022], Measuring Subjective Poverty: Methodological and Application Aspects, w: Jajuga K., Dehnel G., Walesiak M. (red.), *Modern Classification and Data Analysis. SKAD 2021. Studies in Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization*, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-10190-8> (dostęp: 10.06.2023).
- Kalinowski S., Łuczak A., Szczygieł O., Klimkowski S., Wojciechowska A., Komorowski Ł. [2022], *Diagnoza do przygotowania Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa.
- Kaźmierczak T. [2014], O potrzebie końca pomocy społecznej, jaką znamy, *Problemy Polityki Społecznej*, 27: 91–107.
- Knippenberg E., Hoddinott J. [2019], *Shocks, social protection, and resilience: Evidence from Ethiopia. Strategy support program*, Working Paper No. 109.
- Krzesińska-Żach B. [2006], *Pedagogika rodziny*, TransHumana, Białystok.
- Łuczak A., Kalinowski S. [2021], Social (in) security – the ambivalence of villagers’ perceptions during COVID-19, *Problemy Polityki Społecznej*, 54: 1–15.
- Łuczak A., Kalinowski S. [2022], A multidimensional comparative analysis of poverty statuses in European Union countries, *International Journal of Economic Sciences*, 11 (1): 146–160.
- Parsons T. [2009], *The Social Systems*, London: Routledge, <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf> (dostęp: 10.06.2023).
- Piątek K. [2004], *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej. Dylematy teorii i praktyki społecznej*, UMK, Toruń.
- Piven F., Cloward R. [1971], *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, Pantheon Books, New York.
- Premand P., Stoeffler Q. [2020], Poor Households’ Productive Investments of Cash Transfers: Quasi-experimental Evidence from Niger, *Journal of African Economies*, 29 (1): 63–89.
- Rank M. [2004], *One Nation, Underprivileged: Why American Poverty Affects Us All*, Oxford University Press, Oxford.

- Sadura P., Sierakowski S. [2022], *Polacy za Ukrainą, ale przeciw Ukraińcom*, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Saraceno C. [2002], *Social Assistance Dynamics in Europe: National and Local Poverty Regimes*, Bristol University Press, Bristol.
- Skowrońska A. [2014], *Pomoc społeczna w obliczu katastrof i kryzysów złożonych*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Taleb N. [2020], *Antifragile: Things That Gain from Disorder*, New York, Penguin Random House.
- Unia Metropolii Polskich [2022], *Urban hospitality: unprecedented growth, challenges and opportunities. A report on Ukrainian refugees in the largest Polish cities*, https://metropolie.pl/fileadmin/news/2022/10/UMP_raport_Ukraina_ANG_20220429_final.pdf (dostęp: 10.06.2023).
- Ustawa [2022] z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz. U. poz. 583 z późn. zm.).
- Williams D., Baker R. [2022], Family Structure, Risks, and Racial Stratification in Poverty, *Social Problems*, 68(4): 964–985.